

المدرسة العليا لعلم النفس

ECOLE SUPERIEURE DE PSYCHOLOGIE

**Autorisé par le ministère de l'enseignement supérieur, de la Formation des cadres
et de la recherche scientifique sous le N°183/2002**

Casablanca, 04/11/2011

Weerstand tegen anders-zijn in het onderwijs en de opvoeding en de doorwerking van de almacht fase uit de kindertijd

Vrije vertaling van de Inleiding van Assia AKesbi Msefer, tijdens de werkconferentie over Pedagogische ontwikkelingen in Marokko, Turkije en Suriname van 18 november 2011. (Franse tekst is verkrijgbaar bij de stichting BMP)

Dames en heren,

Ik ben blij met mijn deelname aan deze bijeenkomst voor de bevordering van het gesprek over opvoeden in onze respectievelijke landen. Ik dank de organisatoren van de conferentie en de verantwoordelijken van de stichting BMP voor hun uitnodiging.

Ik heb ervoor gekozen om met u de weerstanden te bespreken die verband houden met de ervaring van het anders-zijn op individueel en collectief niveau. Daarbij wil ik ingaan op de relatieproblemen die zich voordoen als een kind naar school gaat en wanneer het de schoolse vorming achter zich laat. Deze problemen wil ik in verband brengen met de kinderlijke mechanismen van almacht die zich voortzetten op volwassen leeftijd.

De relatie met de ander op individueel niveau

Het concept van anders-zijn houdt in dat men (h)erkent dat de ander anders is dan het eigen 'zelf'. De relatie met de 'ander' is een alternatief voor de symbiotische relatie die het kind met de moeder heeft. Die relatie met de ander kan ontstaan wanneer er voldoende 'narcistische' investering in het kind heeft plaatsgevonden en het kind de afwezigheid van de moeder volledig aanvaard heeft. De afzonderlijke relatie met de ander is te benoemen als een objectrelatie, waarin de afwezigheid van de moeder is geïntegreerd en het verschil met de ander aanvaard wordt.

De relatie met de ander op collectief niveau

Op collectief niveau is de acceptatie van het anders-zijn een essentiële (voor)waarde voor de scheiding tussen kerk en staat en voor diversiteit als bron van verrijking en vrede. Het recht op verschil situeert de mens als een "gemankeerd" subject, dat vanuit dat recht, naar verantwoordelijkheid en grenzen verlangt.

De acceptatie van het anders-zijn betekent dat er met iedereen rekening wordt gehouden in zijn eigenaardigheden, en dat ieder de vrijheid heeft om zijn mening te uiten. Vrijheid eindigt waar die van de ander begint. Vrijheid eindigt echter ook

waar het dogma begint en waar het respect voor de fundamentele rechten, zoals die zijn beschreven in de Universele verklaring van de Rechten van de Mens en het Internationale verdrag inzake de Rechten van het Kind, wordt geblokkeerd.

Functie van de opvoeding

Het jonge kind wordt bij de geboorte bestormd door dierlijke driften, zoals overlevingsdrift, de drift tot zelfbescherming en driften die met lust samenhangen. De functie van de opvoeding is om deze driften te beteugelen, het kind zelfstandig te laten worden, het te socialiseren en te humaniseren, zodat het zich minder impulsief en minder intrusief gedraagt.

Een relatie van almacht

De zuigeling wordt verzorgd binnen het gezin, vooral door de moeder. Met de moeder heeft het kind een symbiotische hechting, waar het op den duur van wordt losgemaakt en die, door de ervaring van die scheiding, uiteindelijk tot teleurstelling leidt. (Het omgaan met die teleurstelling is essentieel voor de vorming van de mens als individu: vert.). Vanaf de leeftijd van 3 jaar dragen contacten met de buitenwereld en ervaringen met school bij aan zijn opvoeding.

De symbiotische relatie met de moeder, die te kenmerken is als een archaische relatie, worden gekenmerkt door een extreme afhankelijkheid, die geleidelijk aan vermindert.

Tijdens deze eerste levensfase, die ook wel de almachtsfase wordt genoemd, kent het jonge kind geen grenzen, geen gebrek en geen verlies. Hij gelooft dat hij zijn moeder bezit, dat zij hem niets kan weigeren, dat hij van haar alles kan krijgen en dat hij alles kan doen, bezitten en controleren. Het duurt niet lang voor het jonge kind in deze relatie van almacht, waarin impulsiviteit en ontevredenheid sturend zijn, en waarin geen grenzen worden gesteld, de vaderfunctie ervaart. De vader die aan de ene kant scheidt en aan de andere kant de symbiose toelaat. De vader vertegenwoordigt het realiteitsprincipe, dat grenzen stelt aan de lustprincipes en het genot van de moeder, die het kind ervaart. Hierdoor beleeft het kind het gebrek en de frustratie, die hem uiteindelijk tot mens maken.

Van tribale waarden naar de moderne markt

Van oudsher zijn er in tribale samenlevingen, drie fundamentele verboden die de voorwaarde vormen voor de sociale integratie van elk kind: Het verbod op incest, moord en respect voor privé-eigendom.

In de moderne samenleving blijken de egocentrische waarden van tribale aard, die belangrijk zijn voor de overleving en de cohesie van de groep, niet langer passend te zijn voor de sociale ontwikkeling van het kind. De gemondialiseerde markt toont zich steeds veeleisender op gebied van relaties en sociale vaardigheden.

In het Marokko van nu is er minder vraag naar technische kennis vaardigheden van werkzoekenden, maar vooral naar verbale capaciteiten, (de mogelijkheid om zich goed uit te drukken), verantwoordelijkheidsgevoel, respect, creativiteit en ander menselijke talenten.

Wat er nu optreedt is een groot verschil tussen de vragen die de maatschappij stelt en de mogelijkheden die de school te bieden heeft.

De Marokkaanse opvoeding laat toe dat de archaische relatie tussen moeder en kind, waarbij het kind almachtig is, mede door de afwezigheid van de vaderfunctie, blijft bestaan. Daarbij komt dat de school noch het tevoorschijn komen van het kind als subject, noch de ontplooiing van het

kind bevordert. Het welslagen van het kind als leerling, gaat ten koste van het kind als individu en paradoxaal genoeg draagt een mislukte scholing er toe bij dat het kind als almachtige in ere wordt hersteld.

Wat zijn de huidige pedagogische ontwikkelingen in Marokko en wat is de richting van het publieke debat over onderwijs?

De onderwijzer beweegt zich tussen twee verschillende rolopvattingen: aan de ene kant is er de onderwijzer die uitsluitend gericht is op het overdragen van kennis en aan de andere kant is er de onderwijzer die beseft dat hij geen monopolie meer heeft op kennis en die uitnodigt tot vragen en het zelf vergaren van kennis. Het probleem van het onderwijs in Marokko is niet zozeer de kennis die wordt overgedragen, maar de vaak moeilijk te duiden en wisselende verhouding tussen leerling en meester. De afstand tussen meester en leerling, vraagt eigenlijk om een vorm van bemiddeling. Als de leraar zich meer bemiddelend op zou stellen en de leerlingen zou aanmoedigen om zelf vragen te stellen en op onderzoek uit te gaan, dan zou er een begin gemaakt kunnen worden met het ontwikkelen van onderwijs dat gericht is op sociale ontwikkeling en aansluiting bij de maatschappij. De nieuwsgierigheid van de leerling gaat immers minder uit naar de kennis en meer naar de persoon van de leraar en het raadsel van de relatie.

Er wordt algemeen erkend dat de Marokkaanse school in crisis is, daarover zijn tal van statistieken voorhanden. Persoonlijk heb ik mogen bijdragen aan het gesprek over de noodzakelijke veranderingen in het onderwijs met een publicatie uit 1998, die handelt over de relationele aspecten van de school.

Doorwerking van de almacht-relatie

Mijn stelling gaat over de archaïsche relatie tussen de moeder en haar kind tijdens het eerste jaar die, zoals ik al zei, gekenmerkt worden door totale onderlinge afhankelijkheid, die symbiotisch en bezitterig is en waarbij grenzen, verschillen en machtsverhoudingen niet erkend worden.

In principe neemt de betekenis van dit soort archaïsche relaties af, als kinderen meer naar buiten treden en grenzen leren kennen. Vanaf het tweede jaar maakt het kind kennis met grenzen. In de leeftijd van 3 tot 6 jaar ontdekt het en aanvaardt het de drie fundamentele verboden die inherent zijn aan sociale integratie. Het aanvaardt het verbod op moord, incest en leert respect voor privé-eigendom.

Tijdens het hele leven leert het subject in principe om zijn rechten op te eisen en om met de ander te onderhandelen over zijn grenzen. Het gaat daarbij om familiale, pedagogische en institutionele grenzen. In respectvolle samenlevingen, worden de grenzen van het individu minder overschreden, dan in autoritaire samenlevingen. In Marokko wordt het individu helaas nog niet als subject erkend en is er ook geen erkenning van de individuele vrijheden. De relaties tussen individuen veranderen wel, maar veel trager dan de materiële omgeving. Het is gemakkelijker om het laatste nieuwe plasmascerm of iPhone aan te schaffen dan de relaties met de ander, dogma's, ouders en de echtgenoot in twijfel te trekken.

Tegenwoordig bestaat Marokko voor de helft uit een plattelands- en voor de helft uit een stadsbevolking. De vlucht naar de stad wordt steeds groter. Dit heeft tot gevolg dat de steden landelijker worden. Plattelandsgewoonten houden immers niet op te bestaan bij aankomst in de stad. Hetzelfde geldt voor tribale relaties, die houden ook niet op te bestaan, als de stam uiteenvalt. De clan leeft voort in het dagelijkse leven, zelfs als het gezin slechts uit één koppel bestaat. Dit betekent dat in het gezin de segregatie tussen mannen en vrouwen nog steeds voortleeft, al

komen de seksen, ondanks allerlei beperkingen vanuit de familie, wel iets nader tot elkaar.

Bij jonge koppels vormen de verschillende opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen een bron van conflicten en scheidingen.

Op school worden de rechten van het kind nog steeds niet gerespecteerd, al is daar wel veel aandacht voor in het publieke debat. Een studie die UNICEF en de Hogeschool voor Psychologie van Casablanca in 2004-05 uitvoerden, toonde aan dat 70% van de kinderen op school leidt onder fysiek en moreel geweld. De kinderen klagen hierover niet bij de ouders, omdat ze er van overtuigd zijn dat ze gestraft moeten worden als ze zich niet onderwerpen aan de eisen van de school.

Hoe verhoudt schools leren zich tot de ontwikkeling van pedagogische relaties, tot de ontwikkeling van de leerlingen en de ontplooiing van het lerende subject?

Inhoudelijk blijven de scholen ouderwetse waarden, als onderwerping aan gezag, overbrengen. De stof die gegeven wordt eist niet zozeer dat de leerlingen nadenken, maar doet meer een beroep op hun vaardigheid om zaken uit het hoofd te leren en de lessen passief op te zeggen. De schoolboeken brengen starre institutionele modellen over die zelden aansluiten bij het dagelijkse familiale, schoolse en sociale leven.

De schooldag is te lang. De lessen duren de hele dag en laten geen ruimte voor sportieve en creatieve activiteiten. Kinderen hebben werkdagen van meer dan acht uur om bij te kunnen blijven met het huiswerk dat door de leraren wordt geëist en waar ook de ouders naar vragen.

De kinderen hebben geen culturele, creatieve of sportieve activiteiten waarmee ze zich fysiek kunnen uitleven en hun driften kunnen sublimeren. Er zijn veel hyperactieve kinderen en aan tv en internet en drugs verslaafde pubers en tieners. Kinderen hebben geen ruimte om te klagen, iets te weigeren of aan te geven dat ze ergens van balen. Sommigen uiten zich door ziekte, agressiviteit of door ruzie te maken op school. Verbale woordenwisselingen komen zelden voor. Schooldirecteuren klagen veel over de onderlinge agressiviteit van de kinderen. Het komt ook voor dat de agressie zich tegen de leraren uit, die langzaamaan beginnen te beseffen dat straffen geen oplossing voor dit probleem is.

Wat zijn de hoofdlijnen van het onderwijsbeleid en de voornaamste doelen ervan:

In het Onderwijs- en opleidings Charter van 2000, wordt het decennium [2000-2010](#) als erg belangrijk beschouwd. Voor die periode zijn verschillende kwalitatieve en kwantitatieve doelstellingen vastgelegd zoals:

- de veralgemenisering van onderwijs;
- het terugdringen van het aantal schoolverlaters;
- de ontwikkeling van het aandeel van de privé-sector in het onderwijs van 10 naar tot 20%;
- kwaliteitsverbetering;
- de veralgemenisering van de voorschoolse opvang

In 2008 werd er een verpletterend evaluatieverslag van de Hoge Raad voor onderwijs gepubliceerd, dat constateerde dat de voornaamste doelstellingen van het onderwijshervormingsprogramma niet waren bereikt. Daarom heeft de regering een noodplan voorbereid voor [2009-2012](#). Dit noodplan (Urgentieprogramma)

heeft tot doel om alsnog de noodzakelijke inhaalslag te maken. Het plan omvat 27 projecten om het aantal schoolverlaters te verminderen en om de kwaliteit en het beheer van de scholen te verbeteren. Het noodplan gaat gepaard met een omvangrijk programma aan voorzieningen. De evaluatie aan de hand van een aantal verschillende indicatoren toont echter weinig bevredigende resultaten. De voornaamste problemen en vragen die in het openbare debat hierover aan de orde worden gesteld betreffen:

- 1.** Een zeer groot aantal vroegtijdige schoolverlaters, die uitvallen voordat ze de basisstof tot zich hebben genomen. (jaarlijks ongeveer 390.000 leerlingen en studenten);
- 2.** Veel schooluitval op het platteland en zeer weinig doorstroming na het lager onderwijs, vooral bij meisjes;
- 3.** Overvolle klassen, vooral in de buitenwijken van de steden en volkswijken;
- 4.** Zeer onvoldoende beheersing van de basisdisciplines: wiskunde, algemene kennis en lezen;
- 5.** Ernstige problemen met de beheersing van zowel het Arabisch als het Frans;
- 6.** Geen doorstroming vanuit het lyceum naar de universiteit op gebied van de talenstudies;
- 7.** Beheerproblemen die met name tot uitdrukking komen in het personeelsbeheer: per streek of een overschot of een tekort aan leraren.
- 8.** Waardevermindering van het onderwijs vanwege deze problemen, toenemende kosten voor de gezinnen en hoge werkloosheid onder degenen die al dan niet met een diploma het onderwijs verlaten. (Gemiddeld is 36% van de hoger opgeleiden werkloos. De gemiddelde duur van de werkloosheid is meer dan 40 maanden).

Dit zijn enkele van de meest in het oog springende problemen, die gerelateerd zijn aan veel andere problemen, zoals het opleidingsniveau van de opleiders, en de bevordering van bedrog en spieken door louter op kennis en niet op vaardigheden, nadenken, logisch redeneren of analyseren, te examineren.

Fundamentele vertrouwenscrisis

Er is sprake van een fundamentele vertrouwenscrisis tussen het lerarenkorps en de ouders, die tot toename van de controlesystemen leidt. Ieder bevindt zich in een positie waarin men naar uitwegen en afleiding zoekt voor het feit dat men geen gehoor vindt en zich niet kan uitspreken. Aan beide kanten bestaat er wantrouwen, kritiek, gebrek aan dialoog en debat.

Er komen steeds meer lastige interpretatiekwesaties. Iedereen, leraren, ouders en kinderen, speelt de bal naar elkaar terug, iedereen beschouwt zich als slachtoffer van de ander. De problemen in de verhoudingen tussen individuen, het omgaan met grenzen, met het anders-zijn van de ander, en het gebrek aan respect voor verschillen zorgen voor een soort van regressie: een terugkeer naar de archaïsche verhoudingen, naar de infantiele en impulsieve stadia van paranoia en samensmelting.

Het lijkt minder moeilijk voor jongeren om infantiele archaïsmen en conservatisme te omarmen, dan om deze in twijfel te trekken. Zo blijft het slechte object buiten hen zelf en ver weg van de clan. Een studie op basis van opiniepeilingen heeft aangetoond dat jongeren meer belangstelling hebben voor conservatisme en godsdienstige stromingen ten nadele van de politieke partijen (**TEL-QUEL 04 nov p28**). Tegelijkertijd valt ook de reikwijdte van de beweging van 20 februari niet te

ontkennen. Deze beweging, die is ontstaan tijdens de Arabische lente, organiseert zich buiten de politieke partijen om, stelt de corruptie aan de kaak en eist rechten op die betrekking hebben op de individuele vrijheden, zoals vrijheid van meningsuiting. Ook heeft de beweging kritiek op zaken die nog het onderwerp van censuur en arrestaties zijn. Deze beweging toont aan dat de jongeren op zoek zijn naar duidelijkheid en oplossingen zoeken in innovatieve samenlevingsprojecten die verschillen van de traditionele en nostalgische samenlevingsvormen.

Voorbeeld

Ter illustratie zou ik een geval uit mijn praktijk willen aanhalen van een jongen van 16 jaar, die door zijn ouders en een oom bij mij gebracht werd vanwege schoolproblemen en nachtmerries. Die nachtmerries waren zo erg, dat zijn ouders helmaal ontdaan waren en bij hem op de kamer sliepen. Onder vier ogen klaagde de jongen over de verstikkende controle van zijn moeder die overbezorgd was en hem verbood om buiten te gaan voetballen, een sport die hij heel graag beoefende, maar die hem zo onthouden werd.

Ik zag de ouders opnieuw en ze erkenden dat ze hem straffen en sloegen. Tijdens een tweede sessie met hem alleen, tekende hij een kind van tien jaar en een vrouw van vijftig, onder de voeten van het kind. Hij zei dat het de moeder van het kind was. Waarom heeft hij haar onder zijn voeten geplaatst?, vroeg ik. 'Zodat ze zich niet meer kan bewegen' zei hij me. Hij zei me dat hij geen hoofddoek op het hoofd van zijn moeder had kunnen zetten en dat ze op zijn moeder lijkt, zoals die thuis gekleed gaat, zonder hoofddoek. Hij zei dat hij het niet kon verdragen om zijn moeder 'licht' gekleed, met blote armen, te zien, omdat dit in strijd is met de aanbevelingen van de profeet.

Zijn moeder herinnerde hem eraan dat dit haar eigen zaak is, en rechtvaardigde haar keuze door te zeggen dat ze stikte van de warmte. De jongen, die zich beklaagde over de controle van zijn moeder en haar agressiviteit ten opzichte van hem, was er op zijn beurt van overtuigd dat hij het recht had om haar manier van kleden en eventueel haar uitstapjes, te controleren.

De oom, die leraar was en die de sessies betaalde, bleek een van de bronnen die de jongen indoctrineerde. Zo verwijzen veel jongeren naar de tradities als het om individuele relaties gaat, ook omdat hier in het openbare debat veel naar verwezen wordt. De moderniteit wordt meer gewaardeerd vanwege zijn materiële consumptieaspect dan vanwege het relationele aspect. Materiële autonomie wordt aangemoedigd, maar intellectuele autonomie wordt gevreesd. De archaische mentaliteit blijft bestaan met zijn kenmerken van afhankelijkheid en ontkenning van individuele keuzemogelijkheden en handhaving van onderlinge verhoudingen die gelijken op die uit de zuigelingentijd.

De eerste relaties tussen moeder en kind, de zogenaamde archaische relatie, is symbiotisch en bezitterig. Op volwassen leeftijd leidt dit soort relaties tot controle dwang, bijvoorbeeld als het over kleding gaat. De moeite die deze volwassenen hebben om grenzen te accepteren is voortdurend aan de orde en laat zien dat er in de opvoeding te weinig aandacht is geweest voor de acceptatie van het anders-zijn van de ander. Het verwijst naar het verlies van het object in de zogenaamde spiegel fase, waarin het seksuele verschil onvoldoende aanvaard is de psychische castratie onvoldoende is geïntegreerd. Dit leidt tot verlatingsangst in de achtste maand, angst voor castratie en angst voor de dood in de oedipale fase. Door met dit soort verliezen te leren omgaan en hierover te rouwen wordt het individu gevormd, maar in de Marokkaanse opvoeding ontbreekt het aan de realiteitsbeproevingen die hiervoor nodig zijn.

De Marokkaanse maatschappij is jong, maar de waarden die in de opvoeding en het onderwijs gehanteerd worden zijn nog steeds gerontocratisch (door ouderen bepaald)

De problemen verschillen naargelang de leeftijdsgroep en de verschillende sociale categorieën. Het optreden van de ouders is zelden afgestemd op de noden van de jongeren: sommige kinderen lijden onder de afwezigheid van de ouders die te veel met hun werk bezig zijn en anderen onder een overdreven controle die hen infantiliseert en die de kans op een ontwikkeling tot een verantwoordelijk mens vermindert.

Hoewel sommige ouders dichtbij hun kinderen staan, vinden ze het om verschillende redenen, moeilijk om hun afwijzing te aanvaarden en hun weerspanning te verdragen. Ze verlangen terug naar het autoritaire model en betreuren wat ze het 'verlies aan richtlijnen' noemen, alsof de richtlijnen vast en onbeweeglijk zijn en er voor ontwikkeling niet altijd een vorm van verlies noodzakelijk is.

Er bestaat bij alle geledingen van de bevolking veel weerstand om met verliezen om te gaan, dat geldt zowel voor ouders en leerkrachten, maar vooral voor jongeren.

- In de opvoedings- en onderwijspraktijk worden straffen en bedreigingen volop gebruikt en misbruikt. Het anders-zijn van de ander wordt omgezet in vooroordelen. In de adolescentie vluchten de jongeren vaak in godsdienstige praktijken en kiezen obsessieel voor voortzetting van de bestaande verhoudingen, omdat de keuze voor zelfstandigheid en vrijheid meer gevaren met zich meebrengt. Het ontbreekt niet aan agressieve uitingen.
- De jongeren spreken vaak over hun gevoel van verloren zijn tussen godsdienstige restricties en hun streven naar vrijheid in het dagelijkse leven. Ze zeggen dat het aan grenzen en verantwoordelijkheden ontbreekt en dat ze zelfs op latere leeftijd geïnfantiliseerd en geslagen worden.
- Sommigen zeggen dat ze de aanwezigheid van de moeder gemist hebben omdat die werkt en dat ze zich zorgen gemaakt hebben over oppasproblemen en de instabiliteit van de oppas.
- Steeds meer jongeren raken verslaafd.
- Er zijn steeds meer uitzendingen over opvoeding, maar deze gaan steeds meer in op de vraag naar infantiliserende recepten ("puppy training") dan op inhoudelijke opvoedingsvragen.
- Jongeren tonen weerstand tegen de humanistische eisen van gelijkgerechtigdheid en seksegelijkheid.
- Jongeren verzetten zich tegen de scheiding van kerk en staat en zien die nog niet als een noodzakelijke voorwaarde voor de democratie.
- Jongeren tonen weerstand tegen het begrip individu en erkennen de individuele mens nog niet in zijn verschil en zijn oorspronkelijkheid.

Er zijn veel voorbeelden; ik geef er de voorkeur aan om te stoppen en met u, via uw vragen, terug te komen op aspecten die nog niet aan bod zijn gekomen.

Ik dank u voor uw aandacht.